

Fig. 1. Rabsted. Ydre, set fra syd.

V. M. 1954

RABSTED KIRKE

SLOGS HERRED

Kirken, hvis værnehelgen ikke kendes, betalte i cathedraticumafgift 24 skilling lybsk (jfr. p. 1025), men om forholdene i middelalderen vides i øvrigt intet¹. — Ved reformationen kom kirken under landsherren, fra 1544 hertug Hans, efter dennes død 1580 de gottorpske hertuger, fra hvem den 1713—21 kom til kongen. Menighedens gamle valgret var endnu i 1700'rne og 1800'rne i behold ligesom i Højst (p. 1568). Efter genforeningen lagdes kirken, som nu er selvejende, fra Slesvig til Ribe stift.

Angående skade ved krigshandlinger, se stolestader p. 1599, dørløje p. 1600 og sejerværk p. 1601.

Angående nyere *sagn* om øksekastende kæmper, se Bylderup p. 1606.

Kirken ligger nordøstligt i byen² og lidt mod syd i sognet. Kirkegården, der i nyere tid er udvidet mod nord, hegnes af kampestensdiger. Østsiden og en del af sydsiden er sat af rå, stablede sten, resten af sydsiden og vestsiden af kløvsten i cement³. Der findes tre murede kirkegårdsportaler (sml. fig. 3); den vestre, af små sten, med rundbuet åbning og aftrappet gesims, er muligvis fra 1637, da kirkegårdsportene istandsattes grundigt⁴, mens de to andre, af store, røde sten i krydsskifte, formentlig er noget ældre. Portalen i syd, endnu kaldet »dødeporten«⁵ (sml. fig. 1), har både fodgængeråbning og køreport, den

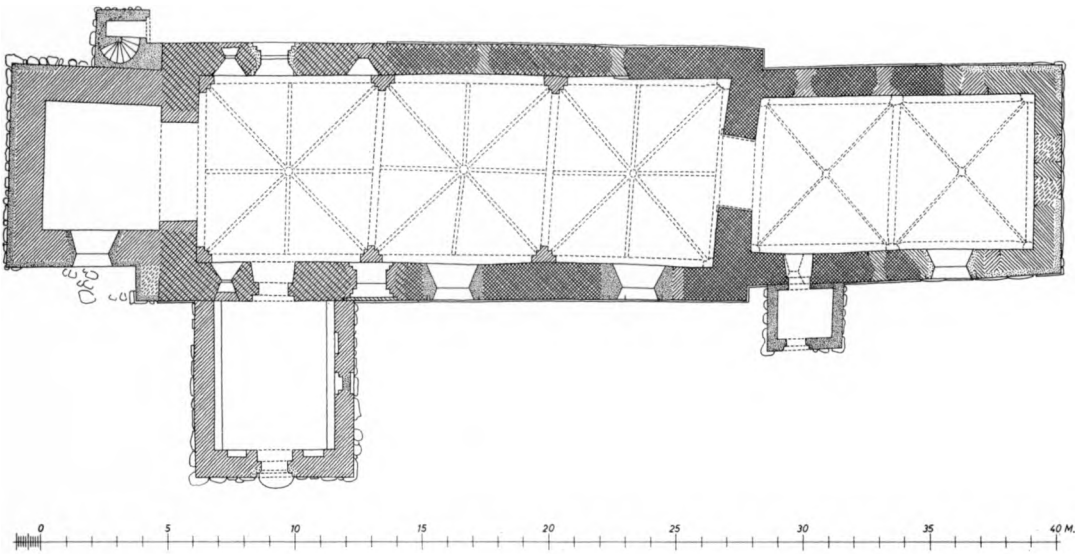

Fig. 2. Rabsted. Plan. 1:300. Målt af El. M. 1954.

sidste med retkantet, foroven afrappet spejl på den indvendige side. Åbningerne såvel her som i østportalen er rundbuede og falsede (med kvartrundet og affaset led på ydersiden), og under tagskægget er der en to skifter høj gesims med savskifte i underkanten. På indersiden har flere af åbningerne svære kramper hørende til ældre dørfløje (de nuværende er lave tremmelåger). 1640 fik sydporten store låger, og 1644 betales snedkeren for en ny østportdør. 1665 og 1668 brugtes betegnelsen »Stegel« om hver af de tre indgange⁴.

†*Kirkeriste*. Ristene i vest, syd og øst er første gang nævnt henholdsvis 1640, 1641 og 1647⁴.

†*Ligvognshus* i søndre dige, øst for portalen, opført o. 1877⁶, nedrevet 1958.

Fritstående †*træklokestabel*(?). 1746 var »das sogenannte Glocken-Hauss bei unser Kirchen -Thurm« så bygfeldigt og beskadiget, at det ikke lod sig reparere på stående fod, hvorfor det foresloges nedbrudt og genopført fra grunden⁷. Da »Glocken-Hauss« ifølge de givne oplysninger ikke kan dække over det gotiske tårns klokkestokværk (således som det ellers kan være tilfældet), er det muligt, at kirken har haft en fritstående stabel indtil 1746⁸. To middelalderlige(?) *egeplanker*, der i skibets midterste fag er benyttet som underlag for stolesæderne fra o. 1750, kan måske henføres til en klokkestabel. Plankerne (sml. fig. 12), som har henholdsvis syv og otte buer i undersiden samt svalehaleudskæringer for lodrette planker, er ca. 590 cm lange, 30—34 cm høje og 9 cm tykke⁹.

Kirken består af romansk kor (med †apsis) og skib, senromansk vestforlængelse(?), unggotisk korforlængelse, et våbenhus på vestforlængelsens sydside

og et tårn, begge sengotiske, samt et vindfang fra 1600'rne(?) på korets sydside og et trappehus på tårnets nordside fra 1746. Orienteringen har mod sædvane afvigelse til nord.

Bygningens romanske del er over en skråkantet granitkvadersokkel opført af rå kamp med let tilhugne *hjørnekvadre* (sml. Tinglev p. 1644). Korets murhøjde over soklen er ca. 5,25 m, skibets 5,65. De krumhugne sokkelkvadre fra *řapsis*, der blev nedbrudt i unggotisk tid, er genanvendt under korforlængelsen. Hver af korets langmure har to ret små, oprindelige vinduer, som synes at være sat af kampesten, men murværket er dog så stærkt flikket og pudset, at det ikke kan afgøres med sikkerhed. Under det vestre i syd, det eneste åbne, findes en oprindelig præstedør, som indvendig har vandret afdækning.

Skibet, der i sin ældste skikkelse næppe har omfattet mere end de to østre trediedele af det nuværende skib, synes at være blevet delvis ombygget allerede ved vestforlængelsens opførelse; det er muligt, at denne forlængelse i virkeligheden er at betragte som en fuldendelse af det romanske skib (sml. tagværker). — Det eneste synlige spor af det første vinduessæt i skibets ældste del er østkarmen af det østligste nordvindue.

Indre. Triumfbuen i den skæve triumfmur har 25 cm høje kragbånd med skråkantet underside; båndene har i alt fald været omløbende på vestsiden, men er blevet borthugget ved anbringelse af en korbuebjælke, der har hvilet på sten, som er indsat umiddelbart under kragbåndene. Bevarede dele af det romanske bjælkelag over kor og skib (med vestforlængelse) har sømspor på undersiden efter loftsbrædder.

Ændringer og tilføjelser. Til de nævnte ommuringer i skibets østende er der benyttet munkesten. Det samme materiale (ca. 28,5 × 13—14 × 9,5 cm; 20 skifter = 218 cm) er tillige anvendt i den store, øvre del af den *senromanske vestforlængelse*, mens murenes nedre partier fortrinsvis er af rå kamp. Forlængelsen har skråkantsokkel i syd og i hver langmur to store, rundbuede vinduer med stærk indre smig; lysningen er muret af sten på kant, og dens rundbue er udhugget i to munkesten. Umiddelbart uden for lysningskanten har det blyindfattede glas været fastgjort og sikret med vindjern. Vinduerne, hvoraf eet er ødelagt i gotisk tid, står synlige over hvælvingen. Forlængelsen fik to døre, men den nordre er ødelagt af et vindue. Syddøren har udvendig fals med rundbuet halvstensstik og prydskifte af krumme løbere; de smige inderkarme har vandret overdækning, mens selve lysningen har en nyere fladbue, som antagelig ved våbenhusets opførelse afløste det lidt uregelmæssige, halvrunde granit tympanon, der nu danner tærskel i våbenhusdøren. Taggavlen er glat. Angående loftet, se ovenfor.

Den unggotiske korforlængelse, der o. 1250—1300 afløste apsiden, er ligeledes opført af kamp og munkesten. Syd- og nordmuren har hver eet, gavlen to vin-

Fig. 3. Rabsted. Kirkegårdens østportal.

V. M. 1954

duer, der alle er tilmuret; de ca. 2,5 m høje gavlvinduer, som bedst skimtes gennem hvidtekalken, er svagt tilspidsede, med halvtstens stik og prydkifte af løbere.

Vinduer og hvælu. På overgangen mellem skibets ældre og yngre del er der i syd et stort, spidsbuet og mangefaset vindue med rester af tynde blysprosser og vindjern. Dette vindue er ældre end skibets hvælv og muligvis også ældre end våbenhuset. Spor efter et tilsvarende findes omkring korets nuværende sydvindue. Østligt i skibets sydmur har der været et fladbuet, som også må være ældre end hvælvne. Det fladrundbuede vindue i skibets nordmur er fra 1655⁴, og det samme gælder måske jerngitret i den ændrede trækarm. Over skibets rundbuede sydvinduer er der rester af fladrundbuede stik svarende til nordvinduet.

I 1400'rne blev kirken hvælvet. Først fik koret to krydshvælv med kvartstens ribber og diagonalt stillede slutsten, derefter fulgte skibets tre ottedelte hvælv med halvtstens ribber og runde, markerede slutsten. Mens disse tre hvælv hviler på faldede vægpiller (undtagen i øst, hvor der antagelig har stået $\ddot{r}$ sidealtre) og spidse buer, har korhvælvne vederlag på primitive konsoller, store kampesten, som er hugget ind i murene.

Våbenhuset (1661⁴ og endnu kaldet »karnhuset«, sml. vindfang) foran forlængelsens syddør er senmiddelalderligt, af munkesten i munkeskifte, men en del ændret. Taggavlen (sml. fig. 1) er fra 1743 (jernankre), og det er muligt, at dørens rundbuede yderfalse skyldes en ændring; indvendig sidder døren i

en fladbue, som flankeres af to slanke, fladbuede spareblændinger. Østvæggen har en lav, fladbuget blænding og en tilsvarende, blændet lysåbning, der i inderfalsen har kramper til en forsvundet lem. Langs øst- og vestvæggen er der murede bænke. — Op mod vestvæggen stod der endnu o. 1910 (indb.) en *†kamin* fra renæssancetiden, med smukt profilerede vanger under den fremspringende kappe.

Det fire stokværk høje *tårn* med gavle i øst-vest er ligeledes af munkesten i munkeskifte, med ridsefuge; mange af stenene er gule, og flere steder ses bæltmuring. Tårnrummet, der har en spidsbuet arkade til skibet, var indtil 1662⁴ dækket af et hvælv, der må have hvilet på forlæg i murene. 2. stokværk var antagelig tidligere tilgængeligt ad en fritrappel i nord, gennem den spidsbuede, faldede åbning, der nu tjener som overdør i trappehuset (sml. ndf.). Lidt over denne åbning er der på murens udvendige side en rudestillet, aftrappet blænding flankeret af to cirkelblændinger, og vestmuren har rester af en lignende dekoration. Fra 2. stokværk, der er mørkt som det følgende, er der brudt en fladrundbuet åbning gennem skibets vestgavl. Klokkestokværket har spidsbuede, faldede glamhuller (de to i vest er nu fladrundbuede), og lidt derover er alle fire mure udvendig forsynet med to savskifter. Den bevarede, østre taggavl har over fodlinien en lille, fladbuget lysglug under en række bomhuller og tre blændinger som nordmurens. Store dele af tårnets syd- og vestmur er fornyet, bl.a. 1638 og 1705, hvilke årstal ifølge Danske Atlas (VII, 298) var at læse på tårnet; nu er kun ankrene med 17 tilbage, men de nævnte år var der store arbejder igang ved kirken⁴, og dette var tilfældet også 1772—73⁷ (sml. vindfløj og kalkmalerier).

Den lille tilbygning foran præstedøren kan næsten kun betegnes som et *vindfang* (sml. fig. 1). Det har en gavl fra 1769 (jernankre), men indeholder ældre partier. Efter den store istandsættelse af kirkegårdsportene 1637 anvendtes det levnede materiale, halve sten og kalk, til at bygge »eine Kleine« foran korets dør⁴. 1674 indkøbtes materialer til reparation af karnhuset (sml. våbenhuset) og til det nye karnhus, der da muligvis er identisk med nærværende bygning⁴, som på stedet kaldes enten sakristiet eller det lille karnhus.

Trappehuset på tårnets nordside må være opført 1746, da der blev givet tilladelse til en reparation af kirken⁷. Det er opført af gule sten, med rundbuet underdør, spindeltrappe med tøndehvælvet loft og sadeltag; i nord er der en rundbuet glug, knækket gesims i gavlens fodlinie og jernankre med 1746.

Tagværker. Koret og hele skibet (med forlængelsen) har egetagværker af typen med to lag hanebånd og lange, skrå spærstivere, hvoraf mange måtte flyttes, da de fleste bjælker blev bortsavet forud for hvælvslægningen. Da der ikke synes at være noget egentligt skel i skibets tagværk, og da murremmene og begge gavlfagene er delvis indkapslet i taggavlens murværk, må hele tagvær-

Fig. 4. Rabsted. Indre, set mod øst.

V. M. 1954

ket her være rejst efter vestforlængelsens fuldendelse. Tømmernummereringen på de fire vestligste spærfag er udført med runetegnene

∇ ∏ ∩ ∟ dvs. f u th o¹⁰.

Disse tagværker samt tårnets og våbenhusets er suppleret med fyr.

Kirken er hvidkalket med grå sokkel. De rundbuede jernvinduer stammer fra restaureringen 1884⁴. Tagene er tækket med bly, og kor, skib samt tårn har store tagfremspring med sugfjæl.

En *∫solskive* renoveredes 1672⁴.

Vindfløjen på tårnets vestgavl bærer årstallet 1773 og PCZ for præsten Poul Christian Zoëga.

† K A L K M A L E R I E R

O. 1913—1914¹¹ afdækkedes kalkmalerirester. På vægfladen under (?) kor-buen fandtes to romanske stukglorier på farvet puds; de tilhørende skikkelser var udviskede, men gloriernes lave placering tyder på, at personerne har knælet.

Overalt i kirken fandtes spor af en smuk og dygtigt udført maling fra o. 1600, i to gule nuancer, ofte skilt af en rød streg, og med lidt blå og grønt. Kor- og gjordbuer var på undersiden overspundet med fint rankeværk malet på fri hånd, mens deres sider og ribbernes undersider havde henholdsvis skab-

lonerede akantusblade og rosetter. I hvælvkapperne fandtes grønne ranker endende i blomsterkalke og treblade, og korets vestre sydvindue¹² var indfattet i kartoucheværk. Gennem afskalninger forneden på tårnummets tre vægge skimtedes en samtidig bemaling, som efterlignede et panel med rundbuede fyldinger. I frisen over fyldingerne var der malet indskrifter med fraktur, sikkert begyndende i syd og endende i nord med sidste linie af salme 73, vers 26: [Saa est du dog Gud altid] mit Hjertis Trøst og min Del.

På undersiden af tårnarkaden læses »Kalket 1773« og derefter med flygtigere skrift »1773 blev tårnet repareret«. Muligvis er malerierne blevet overkalket på dette tidspunkt.

INVENTAR

Inventaret bærer præg af en istandsættelse 1921—22 ved en ældre, lokal maler, J. H. Nielsen, Rabsted, der efter forhåndenværende spor har givet stoleværket, prædikestolen m.m. en kraftig, varm, rød farve, mens en stærk blå farve dominerer i koret. En primitiv farveglæde med rød i barok tidens slår den indtrædende i møde.

Alterbord, gotisk, af munkesten, godt en meter fra korets østvæg, med en udvidelse på nordsiden (indb. o. 1910); 218 × 144 cm, 125 cm højt. I bagsiden en 60 cm dyb, fladbuget, 82 × 55 cm stor niche. Brunkalket, på bagsiden hvidtet. 1661 blev underdelen ved alteret muret⁴.

†*Sidealterborde*, se p. 1593 f.

†*Alterklæder*. 1688 købtes et nyt skarlagens »Altargewandt« for 27 mrk.⁴; 1799 hedder det: I stedet for det røde alterklæde, der i begyndelsen af århundredet var skænket af pastor Tychsens frue, har sognefoged Fedder Hansen og hustru 1786 givet et nyt af sort Manchester med guldborter (50 rdl.); det gamle solgtes for 3 rdl.⁶.

Altertavlen (fig. 6—9) er en sengotisk pentaptych fra o. 1500, hvis fire fløje endnu er bevægelige og i brug, idet der stadig (1954) hersker den skik, at de to inderfløje lukkes i fasten. Ligesom tavlen i Abild (p. 1544) knyttes Rabsted-tavlen ved de tre store figurgrupper i midtskabet (191 × 217 cm): »Nådestolen« flankeret af Maria med barnet og S. Laurentius samt apostlene i sideskabene, til den såkaldte Imperialissima-mesters værksted, hvis hovedværk er altertavlen i Hald (Randers amt), og midtskabets nedre smalfelt under Maria bærer samme indskrift som Hald-tavlen: »Imperialissima v[i]rgo Maria« (jfr. Løgum klosterkirke p. 1101). Såvel Maria- som Nådestols-gruppen står Hald-tavlen nær, omend tavlen i Grimstrup (Ribe amt) nærmere, og med denne sidste er også apostelfigurerne beslægtede. Laurentius er skåret efter samme forlæg som andre Laurentius-figurer fra værkstedet (Darum, Ribe amt, Tystrup, Sorø

Fig. 5. Rabsted. Indre, set mod vest.

V. M. 1954

amt) og er en slappere (spejlvendt) udgave af den fine figur i Vodder (p. 1210), der ligeledes har samme forlæg. Nådestolsgruppen er med sine småengle, der holder klædet under Kristus, rigere end på Abild, men enklere end i Hald; Laurentii højre hånd og rist er fornyet, måske 1855 f., da inventaret gennemgik en hovedrestauration, og hvor der bl. a. nævnes udgift til et gitter til altertavlen⁴. På de slanke søjler på hver side af Nådestolen står småfigurer af engle, der har båret lidelsesredskaber. Skæringerne er omhyggelige; Kristi naglegab er markeret med ophovnede rande, og både den kejserkronede Gud Faders og Kristi negle er tydeligt angivne, mens de på Maria-gruppen kun er svagt eller slet ikke antydet. Om den for værkstedets proveniens vigtige, malede indskrift på Laurentii klædebon, se under staffering. Apostlene i de to inderste fløje er skåret af en anden hånd end hovedfigurerne, lavstammede, ofte med samme urolige foldekast som de store figurer, med tilstræbt individualisme (se især Judas (alias Simon), Matthæus og Bartholomæus). Apostlene, hvis navne er angivet med fraktur, står i følgende rækkefølge, tværs over foroven: »St. Johannes«, »St. Iakobus« [major], »St. Paulus«, »St. Andreas«, »St. Thomas«; forneden: »St. Philippus«, »St. Iakobus minor«, »St. Matheus«, »St. Bartholomeus«, »St. Simonis«, »St. Matthias«. Denne orden svarer til Hald-tavlens, bortset fra at denne i nordfløjen forneden har ordenen: Matthæus-Filip-Jakob minor. For-

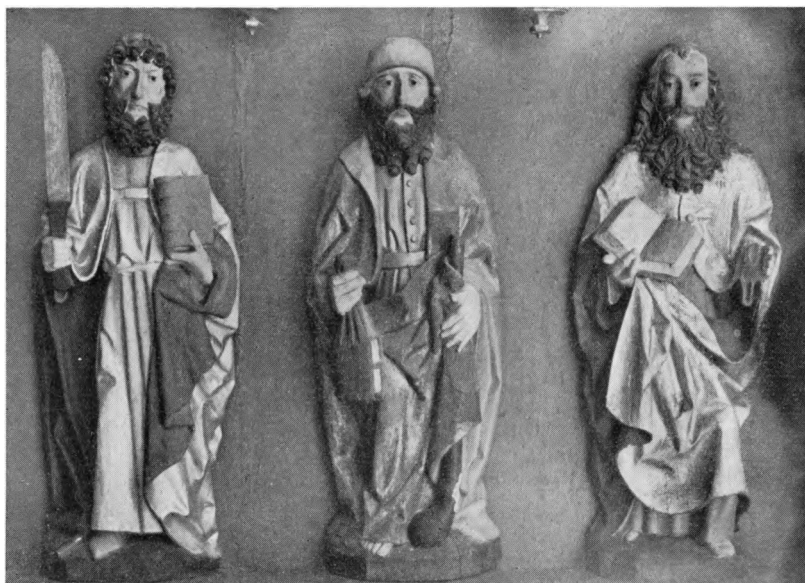

Fig. 6. Rabsted. Altertavle (p. 1590).

V. M. 1954

kert betegnelse har imidlertid Simon (med kedelhat), idet det er Judas Thaddæus med kølle, der står over navnet (mærkeligt nok er det samme tilfældet i Hald-tavlen). Hovedparten af figureerne er sikrede ved (rester af) attributter. Jakob den ældre (opkrattet hat), har nu fejlagtigt hellebard i venstre hånd; hans vandringsstav holdes af Jakob den yngre, hvis valkestang er hos Thomas. Filip og Matthias mangler deres attributter. Bartholomæus, Jakob den ældre og Matthæus har brede, spidse sko. Over alle figurer er spændt plane kølbuer med korsblomster og stavværk. Midtskabet har været kronet af en liste med omvendte buer med korsblomster over sammenstødene; en rest af denne opbevares nu i præstestolen. Midtskabets og de indre fløjes rammeprofiler er en kraftig rundstav inden for et huller; fornedet er midtskabet retkantet, mens sideskabene her har den vanlige skråkant; på bagsiden har inderfløjene samme profiler som på forsiden; yderfløjene har skråkant overalt. Predellaen er nu en firkantet kasse, af eg, tildels sikkert gjort af den oprindelige; overbrættet har gotisk profil.

Tavlen står med en broget figurstaffering på blå baggrund, den sidste udført 1921—22, den første antagelig fra 1856, da maler Dørbandt fik 250 rdl. for at male kirken⁴. Opmalingen af figureerne var kun partiel og har i øvrigt holdt sig nær op ad de oprindelige farver. På Laurentii frynsebesatte hagel løber i bræmmen en i kridtgrunden indtrykt latinsk-plattysk indskrift med ganske flade reliefmajuskler, af hvilke dog en del er forsvundet sammen med underlaget, mens andre er forkert opmalede: »ORA PRO NOBIS [DO]BCH DINE DOT ???A VNS HNDEN BI INVN« og på bræmmen over venstre hånd: »V?VCI« (det sidste V usikkert), rekonstrueret og tolket¹³: *Dorch dine dot sta uns huden bi in unsem verck* (»bed for os, for din døds skyld stå os i dag bi i vort værk (ell. arbejde)«). Under apostlene står, som omtalt, deres navne med

V. M. 1954

Fig. 7. Rabsted. Apostelfigurer fra altertavlen (p. 1590 ff.).

fraktur (fra 1856, gentagende 1700tals bogstaver, der skimtes under malingen) og med samme skrift under de tre hovedpersoner: Imperialissima v[i]rgo Maria — sanctissima trinitas — sanctus Laurentius. På inderfløjenes bagsider og på yderfløjenes for- og bagside er der jævne malerier fra 1700'rne. Når tavlen er helt lukket, ses to store billeder af Moses (mod nord) og Johannes døberen; hvis disse fløje føres ud til siderne, og inderfløjene lukkes for midtskibet (således som tavlen den dag i dag står før påske), ses to malerier af lidelseshistorien på hver fløj; på de to nordfløje: bønnen i Gethsemane, tilfangetagelsen, fremstillingen for ypperstepræsten og hudstrygningen, på sydfløjene: torne-kroningen, korsbæringen, Golgatha og gravlæggelsen. Bag på midtskabet står med hvide bogstaver: Malet 1856. — Tavlen henføres af nogle forskere til et lybsk, af andre til et hjemligt værksted¹⁴.

Sidealtertavler. 1) Et lille alterskab tjener nu som kombineret epitaf og præsterækketavle (se p. 1602). Skabet, der måler 98 × 79,5 cm (de flade døre ubetydelig lavere) og er 14,3 cm dybt, har langs forkanten rundstav inden for hullet. I sidevæggene er der udstemninger for en hylde, der har delt skabet i to rum, det nedre 48,5—49,5 cm, det øvre 40—41 cm (idet hylden har været skæv). Undersøgelsen viste, at der i bagklædningens kridtgrund var aftryk af 2 × 8 ca. 35 cm høje relieffigurer; da det tillige kunde konstateres, at et par af figurerne havde haft halvlång klædning, kan det med sandsynlighed antages, at det lille skab har rummet figurer af *de 16 nødhjælpere*. I nederste rum har de stået på et fodstykke i tavlens bredde, som fortil vel har haft udskæ-

ringer, i rummet foroven var fodstykket blot et brædt. Alle figurer havde haft glorier, kun tegnet i omrids; baggrunden havde været forsølvet, muligvis laseret til guld. Forkantens rundstav havde været forsølvet.

2) Foran bagklædningen i skab nr. 1 var ved dettes omdannelse til epitaf 1621 anbragt en ny bagklædning, bestående af to brædder med malerirester fra en anden gotisk tavle. Brædderne passede ikke sammen. På det ene sås to hoveder, det ene sikkert et Kristushoved, det andet turbanklædt. På det andet brædt var der en grønlig linie og op mod den en 4 cm bred, rød, hvorpå der var rosetter i guld og sølv. »En større Flade mørk Farve havde en mærkelig Figur i Guld udmalet med mørke Strøg ind i« (indberetn.).

†3) Under sager ude af brug nævnes 1881¹⁵ »en gammel altertavle med tre felter med billeder, der næppe mere er til at skælne, af lidelseshistorien, maaske fra et katolsk sidealter, da det synes for lille til det tidligere højalter«¹⁶.

Altersølv. Kalk med graveret årstal 1635, 21 cm høj, men både fod, skaft og knop er middelalderlige, fra o. 1500. Den sekskantede fod har bred fodplade, standkanten et bredt siksakbånd og i hver vinkel et fordybet (ikke gennembrudt) trepunktsornament; pånittet, støbt krucifiks med flagrende lændeklæde. De sekskantede skaftled har afvekslende minuskler og graverede, stiliserede blomster; minusklerne er på begge led (det nedre vendt på hovedet): a h c. Flad knop med spidsblade hvorpå graverede stavværksvinduer samt rudeboser nu blot fyldt med sort masse. Bægeret stort og noget udsvajet. Under fodens bund graveret: »XXXVI Lot 1635 der Kerken tho Rapstede Kelck«; herefter et, ligeledes graveret bomærke, et H, fra hvis tværstav et kors rejser sig (kan det være Tønderguldsmeden Hans Reimers mærke?, Bøje p.413). Kalken og den tilhørende disk nævnes i inventariet 1752; men da det 1724 hedder⁴, at den forgyldte kalk med tallerken blev stjålet, må det enten dreje sig om en anden, eller også er den oprindelige blevet genfundet. *Disk* med stærkt slidt, graveret cirkelkors på randen og drevet firpas i bunden; revnet. Indb. o. 1910 noterer kort: »Patena 1631, Johan Prætorius« (forveksling med Højst(?), jfr. p. 1578). Kalk og disk opbevares i et læderfuttal med indstemplede stjerner; nævnt første gang i inventariet 1763¹⁷. *Oblatæske* med indprikket årstal 1752¹⁷, trind, uden prydelser. Under bunden indprikket: »Der Kirchen zu Rapstedt W. 10¾ loth 1752« samt stempler, bymærke A [Åbenrå] og to ens mestermærker L T for Ludolph Thiesen (Bøje 1204). *Vinkande* 1857 (6 rdl.)⁴ af porcelæn, sort, med gyldent kors, fra Bing og Grøndal. *Sygekalk*, o. 1725, med rund fod (stor rundstav over fodplade), påloddet krucifiks som på hovedkalken, trinde, tværrillede skaftled, glat knop af spidsovalt tværsnit, højt bæger med stejlt skrånende sider. 17 cm høj. Mestermærke C V B, sammenskrevet i oval, for Tønderguldsmeden Christopher v. Barm (jfr. Bøje p. 414)¹⁸. Glat, noget bøjet *disk*. Nyere *oblatæske*. Sættet ligger i et læderfuttal med indstemplede rude-

V. M. 1954

Fig. 8—9. Rabsted. Altertavlens midtskab, Kristus og S. Laurentius (p. 1590 f.).

mønstre, tidligst nævnt i inventariet 1782¹⁷. En *sygekalk* fra 1842 er ude af brug. Den har rund fod, lille, fortrykt skaft bestående af to diminutive, indknebne skaftled over og under en fladtrykt, rund knop med ciseleret blomsterranke. Bægeret, der er næsten dobbelt så højt som fod og skaft tilsammen, er udpuklet forneden med opdrevne bægerblade og svajer ud foroven; på det opad smalnende låg ligger en støbt vindrueklase. På bægeret indprikket mellem graverede planter: »Gemeinde Raebstedt ihrem geliebten und verehrten Prediger zum 3ten August 1842«. På standkanten mestermærke: Hansen (skriveskrift i oval) og Ribe bystempel.

Tinkalk, rosestemplet: P 1694, 15,6 cm høj. Rund fod med rundstav over fodplade, kort skaft med spinkel rundstav omkring skaftled og den dobbelt karnisformede knop. Stort bæger med ret stejle sider. Den glatte *disk*s eneste prydding er rosestemplet på randen; 13 cm i tv. Opbevares i præstegården.

Alterstager. 1) O. 1600—25, med ens store, glatte, klokkeagtige fod- og lyse-skåle, kort, svært skaft med tre skarpe ringe (omtr. som Magstrup, Haderslev amt p. 589 fig. 9). På den enes lyseskål indslået IHS, på den andens HIS, begge med forkert vendt S. 41,5 cm høje. 2) 1701, hvilende på tre flade kuglefodder; den profilerede fodskål har udkraget fodplade, skaftet er højt, slankt,

med midtdelt kugle mellem to og to ringe og har øverst et balusterled; flad lyseskål. På fodpladen indslåede versaler: »Tugcho Iurgensen zu Kniefzig anno 1701«. 52,5 cm høje.

†*Brudekrone*. I en fortegnelse 1738 over præsteindtægter nævnes, at brudekrone og »Geschmück« kan indbringe 6 mark¹⁷.

Alterskranke 1923 (arkitekt Vilh. Petersen, Odense), modificeret kopi efter 1700tals skranke. Tidligere havde der ikke været alterskranke på denne »moderne« måde, men indtil genforeningen og et par år efter stod der (som i flere sønderjyske kirker, og således som det endnu ses i Fahretoft syd for grænsen) en knæeskammel på hver side af en lille, halvcirkelformet forhøjning foran alteret; foran hver skammel var der et lille jerngitter. Kommunikanterne modtog først på gammellutheransk manér brødet, knælende ved den nordre side, hvorefter de gik bag om alteret, knælede på sydskammelen og modtog vinen (kronik), jfr. Burkal p. 1635.

Læsepult. Allerede i inventariet 1752 nævnes »et Pulpet«, 1763 kaldet »et Pulpet, hvorved kysteren står, når han må læse prædikenen«¹⁷. Det enkle fyrrømøbel har skrå pult til at slå op (med stopknægt) og ned, kvadratisk stolpe med affasede hjørner, tappet ned i en hvælvet fodblok og støttet af fire, på undersiden svejfede skråstivere. Gråmalet. I sakristiet.

Døbefont, romansk, af granit, arkadetype, med bølgeranke under mundingens rundstav; tv. 93 cm. Firkantet fod med hjørnehoveder. Sikkert af samme hånd som *Kværs og Rise (Åbenrå amt). Før genforeningen stod fonten, overkalket, øst for syd Stolene, der strakte sig op i koret; nu rensat og anbragt omtrent midt i korets vestfag (Mackeprang: Døbefonte p. 312).

Dåbsfad, glat, af messing, muligvis det, der anskaffedes 1650⁴. Ingen kande.

†*Fontehimmel*. Der kan næppe være tvivl om, at kirken har haft en prægtig fontehimmel, der 1663 omtales som et »Taufdeckel«⁴, og ifølge et bevaret Hopstykke (i Nationalmuseet) ganske må have svaret til himlen bl.a. i Klipleve (Åbenrå amt), udført i det Ringerinckske værksted 1612 og sikkert af samme medarbejder. Det bevarede topstykke indeholder forklarelsen på bjerget, ikonografisk nøje svarende til Klipleve for de tre øverste figurers vedkommende, men med variationer i udførelsen af de tre apostle. Formentlig har værkstedet, da det foretog forandringer ved prædikestolen og opsatte dennes himmel, samtidig leveret en himmel til fonten. Sekundær, broget staffering med uægte guld.

Korbuekrucifiks, nyere, formentlig det der er nævnt i inventariet 1763¹⁷, men efterlignende senmiddelalderens krucifikstype. Spinkel, åben tornekrone, kvastagtige hårløkker, naturalistisk ansigt, lange fødder med lange tæer; detaljerede negle og blodårer på arme og ben. Også det samtidige kors, med skårne evangelistfelter på den lodrette stamme og hulede endefelter på den vandrette, indeholder en blanding af gammelt og nyt. Figuren er forgyldt, med sortlaseret

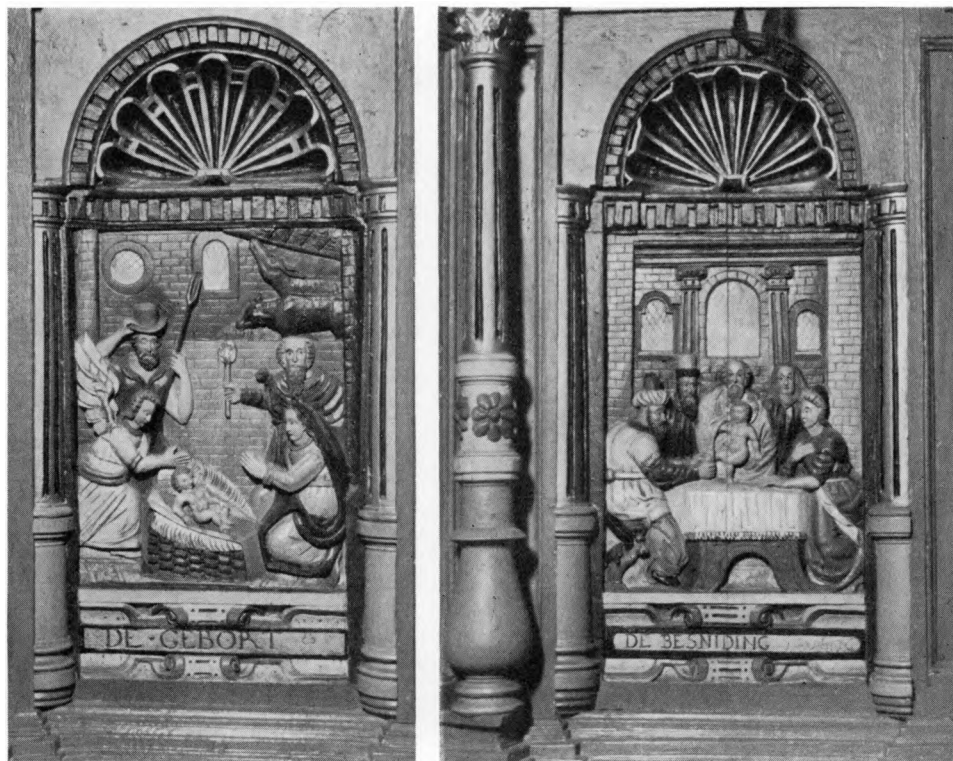

Fig. 10—11. Rabsted. Felter fra prædikestol 1605 (p. 1597).

V.M. 1954

lændeclæde, korset rødt (som stolestaderne). Indtil genforeningen hang krucifikset over korbuen (ang. †korbuebjelke, se p. 1586), men ved påfølgende restaurering flyttedes det til skibets nordvæg, midtfaget.

Prædikestol, med reliefskåret årstal 1605, af Tøndertype, med tilføjelser fra det Ringerinckske værksted få år efter stolens opstilling. Stolen er af vanlig karnaptype, på syv fag samt et dørfag (med Ringerinck-felt), der nu indgår i opgangspanelet. Indskrifter i frise- og postamentfelter er de samme som på de andre Tønderstole, reliefferne ligeledes, bortset fra felt 3 (her omskærelsen), der dog har beholdt (dåbs)underskriften: *Hic est filius meus dilectus* («denne er min søn, den elskede»); men reliefferne har forlæg, der er forskellige fra alle de andre Tønderstoles. Fagenes opbygning, med hjørnesøjler, kvartsøjler i storfelterne, muslingeskal-bue etc. er som på de andre nævnte stole, og under malingen ses store »perspektivhuller« i buevinklerne. Reliefferne, der alle betegnes ved en underskrift på plattysk, er følgende: »De Bodeschop« — »De Gehort« (fig. 10) — »De Besniding« (fig. 11) — »De Cruzing Christi« — »De Uperstanding« — »De Hemmelvart« — »Dat jungste Gericht«. Endelig sidder der et arkadefag under et bredt skriftfelt i opgangspanelet, formentlig stammende fra †prædikestolsdøren. Dette felt, med Adam og Eva ved kundskabens

træ, er betydelig bedre skåret end de øvrige og stammer fra Flensborg-snideren Hinrich Ringerincks værksted (svarer f.eks. ganske til »Syndefaldet« i Sønderborg prædikestol o.a.). Skriftfeltet, der er næsten kvadratisk, sidder over arkaden, skilt fra denne ved en profilliste. Her står på plattysk (reliefversaler) et citat fra Genesis 2: »Welckeres Dages du dar van isst werstu des Dodes ster-ven«; ligeledes med reliefversaler læses på undersiden af pulten et stykke fra Rom. 5: »Gelick also dorch eines Minschen« etc. Under midtpartiet har stolen en spids, svajet underbaldakin. Opgangspanelet er glat, og på vestsiden er fastgjort et gesimsstykke med hængekonsoller fra himmelen. Formentlig har prædikestolen oprindeligt været anbragt nordligere, således at der har været opgang fra korbuen, men ved tilbageflytningen er opgangsforholdene blevet ændret, og to fag fra himmelens sydside er blevet tilovers. Muligvis er denne ændring sket imellem 1657 og 1660, da tømrer Frelle Callesen lavede en trappe til prædikestolen⁴, muligvis først, da de nye stolestader opsattes 100 år senere. De oprindelige adgangsforhold har, efter dørrelieffet at dømme, været ordnet af det Ringerinckske værksted, der også har fået overdraget topstykkerne og de mellem dem stående småbørn på den retkantede himmel, der ellers ikke adskiller sig væsentligt fra den gængse Tøndertype. I topstykkernes arkader er der nøgne dydefigurer, mens de lidt større børnefigurer over frisefremspringene holder lidelsesredskaber. På nordsiden er både topstykker og de herimellem stående, drejede spir ved himmelens omdannelse blevet forskudt fra deres oprindelige pladser. I frisen indskrift med reliefversaler på latin: Det er ikke jer, som taler, men min faders ånd etc. Foran denne indskrifts begyndelse, op mod triumfvæggen, er indsat en gesimsstump med indskrift, hørende til himmelens sydside, og til hvilken den tidligere omtalte stump på opgangspanelet danner fortsættelsen: »Sermo tu us [og på opgangspanelet] est veritas Ioha ...« (»din tale er sandhed. Johs. [17, 17]«).

Stolens staffering, rødt rammeværk, hvide og grå søjler, sorte indskriftfelter, gyldne bogstaver og det blå loft på himmelen er fra 1921—22; relieffernes brogede farver er fra 1700'rne. Smukt *sandur* på prædikestolen fra 1600'rne, med glas indfattet i træ, udsavede plader forbundne med træsøjler. 1881 nævnes det under sager ude af brug¹⁵.

Stoleværket, smukt, ensartet, stammer fra o. 1750, af en type der florerer i Sønderjylland fra o. 1700—1775, med glatte, trekløverafsluttede gavle, døre med een fylding og kølbue-topstykke med lille midtudskæring, ialt 26 på mandssiden (deraf fire vest for indgangen) og 29 på kvindesiden. Ind mod væggene hviler bænkene i skibets midtfag på to gamle, svære *egeplanker*, der på den nuværende underside har buer vekslende med indkæmninger for svalehaler (fig. 12); muligvis rester af $\ddagger$ klokkestabel (jfr. p. 1585). 1856 bestemtes det, at fruentimmerstolene skulde have rygstød¹⁹. Indtil genforeningen strakte stole-

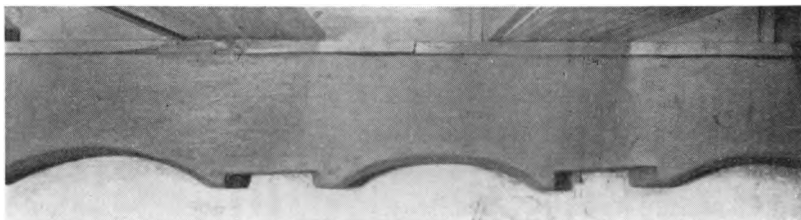

Fig. 12. Rabsted. Planke (fra $\ddagger$ kløkkestabel?) under stolestader (p. 1585 og 1598).

V. M. 1954

staderne sig et stykke op i koret (jfr. døbefont); se under sejerværk p. 1601 f. Nymalet 1923, røde, med gyldne, sortkonturerede blomster i topstykker og dørfyldinger; efter gammelt grundlag. 1643 fik snedkeren 25 mk. for at reparere de stole, de svenske ryttere havde ødelagt⁴.

$\ddagger$ Lukket stol. Inventariet 1763 nævner en stol, som herredsfoged Knutzen har bygget over kirkedøren¹⁷.

Præstestol (sml. fig 5), samlet af dele fra kirkens ældste orgel (p. 1600), der tidligst nævnes 1636. Forsiden består af rammeværk med fire store fyldinger adskilt af kannelerede lister; gesims med æggestavliste; fire frisefelter adskilt af kannelerede bøjler. Stolen krones af gotisk bueværk med korsblomster, kopieret af nyt efter den gotiske altertavles oprindelige pryddliste. Mod øst to smallere og enklere fag samt en dør i panelets ene fylding. 1921—22 fremkaldtes og opmaledes i forsidents fire felter engle med musikinstrumenter (pauke, harpe, basun, horn); i frisefelterne nymalede Ps. 149,1; ældre skrift skimtes under bundfarven. I de øvrige felter er der blomster og skablonerede motiver, rammeværket er blå med lidt rødt. Tidligere øst for de ved korets nordvæg stående stole, nu i korets nordvesthjørne.

Degnestolen er egentlig den oprindelige præstestol, fra begyndelsen af 1600'rne. Den har tre fag mod nord, høje fyldinger med renæssanceprofileret rammeværk og herover et gennemløbende gitter kronet af gesims med æggestav. Døren i øst er sikkert fornyet samtidig med og i stil med stoleværket; men den snoede smedjærnsbue med symmetriske volutter foroven er muligvis oprindelig. Blå-malet med nye blomstermotiver og med rødt på listerne.

Kirkekiste, middelalderlig — 1752 omtalt som fattigkisten til klingpungpenge¹⁷ —, samlet af fire svære, ca. 5 cm tykke egeplanker (ny bund), ligesom låget består af een, svær planke. 160 × 52 cm og knap 50 cm høj, ikke snedkermæssigt samlet, men stærkt bundet af jernbånd, der kun på enderne synes at have været krydsende. Store, uregelmæssigt hvælvede sømhoveder. I kistens ene ende er afskilret et rum med et 29 cm bredt, jernbeslået låg, hvori der er en sprække, der giver plads for en pengetragt af jern. Denne »pengekasse« har kunnet låses ved et vinkeljern over en krampe med en $\ddagger$ hængelås. Selve kisten

har haft det almindelige, middelalderlige låsetøj, en jernstang indvendig langs kistens forside med kroge, der ved låsning griber ind i svære øskener på låget, atter låst ved en jernstang langs den pengekasen modstående ende. Svage spor af rød, mønjeagtig maling på træet; mange af jernbåndene forsvundet. I våbenhuset.

†*Kasse* 1762, med påskrift: »Contra-Register der Kirche zu Rapstedt ao. 1762«, nævnt 1881 under sager ude af brug, og endnu i indberetn. o. 1910.

Dørfløje. 1) I skibets syddør, sikkert samtidig med våbenhuset, typisk gotisk, af tre 5,5 cm tykke planker, af hvilke den bredeste er 60 cm, samlede med fals og sammenholdt af jernbånd på ydersiden og med indgratede trærevler på indersiden. 6 cm brede, glatte jernbånd er forsænkede i plankernes sammenstød, og 4 cm brede, tovvstavbræmmede tværbånd er bøjet om dørens kanter. Sømhoveder som kistens. Oprindeligt, rosetagtigt nøgleblik og tilsvarende for dørringen, der har tværrundstave. Nyere nøgle. På indersiden jernbeslået kasselås af træ. Nye farver, udvendig grå, indvendig rød. 2) Dørfløjen fra vindfanget (p. 1588) til koret er en yngre udgave af nr. 1 og langt simplere. Plankerne er kun 3 cm tykke og 31 cm brede, glatte i samlingerne. Også her er de lodrette jern forsænkede; de har siksakmønster, mens tværbåndene har tovvstavkanter og siksak. Foruden et senere klinkefald er der en i forhold til dørfløjen vældig, rektangulær kasselås. 3) Yderdøren til vindfanget er fornyet, men klinkefald og muligvis gangjern er gamle. 4) Våbenhusdøren af fire planker, prydet med sømhoveder, der danner et stort timeglas, er med sine tre »lilje«-gangjern og den firkantede jernlås med stiliserede ornamentter fra 1700'erne, muligvis fra 1743 (jfr. p. 1587). — 1661 betaltes 9 mk. for reparation af de døre, der var slået i stykker af »den Pohlen«²⁰.

Vestpulpitur 1869, samtidigt med *orglet*, der leveredes af Marcussen og søn, Åbenrå⁶ (14 stemmer, eet manual og pedal, mekanisk), med façade i nygotisk stil. Denne maledes 1870⁷ (egetræsmaling med guld), men fik 1923 samme staf-fering som stoleværket, samtidig med at der kom nye piber til erstatning for de gamle, der 1917 var borttaget til krigsbrug.

Allerede 1636 omtales kirkens *†orgel*⁴, i inventariet 1763 beskrevet som et positiv eller lille orgel uden pedal¹⁷; Danske Atlas (VII, 298) anbringer det på den nordre side af alteret under Thomæi tavle (p. 1602), Haupt skriver: et lille orgel fra 1634 var malerisk opstillet nordligt i koret »ohne Unterbau«. I regnskaberne⁴ nævnes kun de hyppige og store udgifter til reparation af værket. Facaden er nu delvis anvendt i den nuværende præstestol (p. 1599).

Pengeblokke. 1) Med indskåret årstal 1717, ottekantet, med profilbælte på midten og skrå affasninger ved overgangen til den firkantede fod, der øverst har en spinkel rundstav over stejl karnis. Rundt jernlåg med tragt og låsesbeslag med lilje. Hængelåsen forsvundet. Grøn med røde bæltter. I vest. 2) Gan-

ske tilsvarende, på våbenhusloftet. Over den bevarede blok hænger en ganske lille, sort tavle med nyopmalet hvid fraktur: Salige ere de Barmhiertige etc. Matth. 5, 7.

Pengebøsse af træ, o. 1800(?), bestående af en lille, firkantet fyrretræskasse med stor jerntragt, hvilende på tre høje, udsvejfede ben, der mødes under kassens bund. Hængelåsen forsvundet. Gråmalet. I våbenhuset.

Klingpung 1891, svarende til Bylderup. Dens †forgænger, nævnt 1763¹⁷, havde messingklokke. Angående pengenes opbevaring, se kirkekiste p. 1599.

†*Fyrpande* af jernblik, afbildet hos Haupt p. 602. 1643 og 1673 købtes et nyt fyrfad⁴. Inventariet 1752 nævner en »Kohlpfanne« af jern¹⁷, formodentlig den hos Haupt afbildede.

Salmenummertavler. I inventariet 1763 findes nævnt fem sorte »Bretter« til salmerne¹⁷. De eksisterer endnu, senere suppleret med tre i samme form, ganske enkle, i spinkel ramme, med udsavet top- og hængestykke og tværdelt af en profilliste. Numrene skrives med kridt. 1709 fik »kysteren« betaling for at skrive sangene »an die Taffele«⁴.

Præsterækketauler. Om den ældste, 1621, se epitaf p. 1602. Foruden den er der tre andre, den første, opsat 1776, indeholder de første 11 præster efter reformationen, herimellem Laurentius Oweni, der 1591 blev dræbt af sin kapellan, de to yngre har kun tre navne hver. Tavlerne er nogenlunde ens, i rektangulær ramme og forsynet med et udsavet (varieret) topstykke. I 1776-tavlens topstykke er malet præstens våben og navn: »Zoëga«, årstallet og et skriftsted, i de andre kun skriftsteder. Hvid fraktur, i de yngre tavler meget stor. På korets nordvæg, vestfaget.

To *degnerækketauler*, rektangulære, i enkel ramme, med nyopmalet hvid skriveskrift. Som nr. 6 på den ældste står: »Friederich Lagesen, født i Hastæ(!) ved Aarhus d. 31. Oktobr. 1746, og kom her i Embede d. 4. Juni 1771, hvor han endnu er 1832« etc. Flere forkerte opmalinge, jfr. gravsten nr. 4 og note 21. I korets sydøsthjørne.

Lysekroner fra 1923, da der indlagdes elektrisk lys i kirken.

*Hatteknage til anbringelse på stolegavl, formet som et vasespir med kogleagtig top og tre udkragende ringe, den øverste og nederste med englehoveder, den mellemste med bladværk. 15,5 cm høj. Rødmalet. Siden 1909 i Nationalmuseet.

Ligbærer, to enkle, af stigefaçon, den ene med indskåret årstal 1656, ligger på våbenhusloftet. I inventariet 1763¹⁷ nævnes fire. O. 1877 opførtes †ligvognshuset⁶ for den endnu bevarede, antagelig samtidige *ligvogn*.

Sejerværk 1646⁴, da urmageren leverede et nyt i stedet for det gamle, som svenskerne havde ødelagt og delvis fjernet. Urmageren modtog resterne som betaling for det nye, der er helt af jern, og siden 1914 ude af brug. Oprindelig

havde det plads nede i kirken, men 1743 blev det repareret af urmageren i Løgumkloster og opsat på sin nuværende plads i tårnet sammen med de to skiver mod syd og vest, hvorpå den ledigblevne plads overlodes præstefamilien til en stol⁷.

Klokker. To støbestålsklokker fra Bochumer Verein Gusstahlfabrik 1882. †*Klokker.* Trap (p. 371) omtaler en klokke fra 1717, mens Danske Atlas (VII, 298) meddeler, at klokken er støbt i Husum 1596. Til †korkklokkens reb ses endnu hullet i korets østhvælv, søndre kappe; korkklokken omtales bl.a. 1639 sammen med »de grote Klocke«; 1650 blev »de Chorglocke vertuscht und eine grötere wider gekregen«⁴.

GRAVMINDER

Epitaf. Kombineret epitaf for sognepræsten Johannes Thomæus og hustru og præsterækketavle (p. 1601), opsat 1621, indrettet på den gotiske sidealtertavle, der er omtalt p. 1593. På skabets synlige (sekundære) bagklædning er malet, med olie på træet, Kristus på korset flankeret af den knælende præst og hans hustru, med landskabelig baggrund, i bageste plan Jerusalem. Kristi legeme er holdt i brunlige toner med svagt blå skær; præsten har halvlangt hår, kort fuldskæg, den rødmossede hustru bærer konehue, pibekrave og guld-kæde. Over Kristi flagrende lændeklæde læses med hvide versaler på latin: Jesus Kristus, den korsfæstede, forbarm dig over os; over og under præsten: Ætatis suæ 30, H. Johannes Thomæus, over og under hustruen: Ætatis suæ ??, Marina Chrestens D. Under korset ses hendes våbenskjold med Veronica-dug, mens præstens skjold er erstattet af en tyk bog med hans initialer: ITF, bomærke og Ao 1621; mellem bogen og skjoldet er der endnu et skjold med malerens (?) bomærke flankeret af IR og herunder atter årstallet. Indersiderne af fløjene tjener som præsterækketavler. Den (heraldisk) højre fløj har Thomæus ladet udføre til Guds ære og forgængernes minde; den anden fortsætter rækken op til vore dage. På fløjenes bagsider er der skriftsteder med hvid fraktur, på den højre fra 1621, på den venstre fra 1948. Ifølge Danske Atlas VII, 298 indeholdt tavlen »et sprog« af Åbenbaringen VI, 9—11 og VII, 14. Skabet rødt, fløjenes rammer grønne, skriftelterne sorte. Tidligere (Danske Atlas) nord for alteret, nu på skibets nordvæg, østligste fag.

Mindetavle af marmor over de i krigen 1870—71 faldne sognebørn. På korets østvæg.

*Gravsten*²¹. *1) O. 1596. Mette hr. Martens, salig hensovet 2. nov. 1596, 31 år, og Ann[a] Marthensdatter, død . . . . Nederst på stenen præstens og hans hustrus initialer: HMG og MHM (hr. Marten Gram — Mette hr. Martens).

Stenen, der nu ligger i to stykker som tærskelsten i Gensgård i Hynding by (det ene stykke i brolægningen foran døren), er en genbenyttet gotisk gravsten af grå kalksten, trapezformet, ca. 165 × 70—60 cm, med fordybet versalskrift.

2) O. 1662. Johs. Thomæus, sognepræst (sml. epitaf), »... Flensb. pastor [e]cc[lesi]æ Rabsted 1635«; kirkens præst i 44 år, d. 1662, 71 år, og hustru »Marina H. Johan(n)is«, d. 16[56], 80 år. Brudstykke af grå kalksten med latinsk indskrift, begyndelsen og den religiøse randskrift med reliefversaler, slutningen (var kirkens præst etc.) med fordybte versaler. Ligger som tærskel til »det lille karnhus« (vindfanget).

3) O. 1708. Tycho Thomæus Tychsen, præst ved denne menighed i 27 år, d. 11. juni 1708, 56 år. Rød kalksten, 190 × 102 cm. Tysk indskrift med reliefversaler i forsænkede bæltter. I skibets gulv, midtgangen, østlige fag.

4) O. 1719. Hr. Henrich Mar[te]nse[n], d. 19. febr. [168]7, .. år, og [stud.] theol. [Claus Jürgensen, d. 2]7. febr. [1719, 52]½ [år], begge [degne i] denne [menighed], desuden (formodentlig) deres fælles hustru Mette, hvis navn og årstal er ulæselige, samt flere af deres børn, deriblandt sønnen [Johann], d. 1711 [2 år], og datteren Maria, d. 17[13], 10 år. Ølandsk kalksten, 203 × 153 cm, med reliefversaler (tysk indskrift), inden for en bred ramme af store, svungne, fligede akantusblade, i hjørnerne afbrudt af cirkler med lignende blade. På kirkegårdens nordøstligste del.

5) O. 1776. Paul Christian Zoëga, i 37 år og 9 mdr. sognepræst for denne menighed, f. i Aller præstegård i Haderslev amt 2. maj 170[4], feltpræst 1734, kaldet til Nordlygum og Lygumkloster 1737, 14. juli 1739 forflyttet til denne menighed, bortkaldt 6. maj 1776; tre gange gift: 1) 25. okt. 1736 med jomfru Else Marie Zimmermann, datter af sal. hr. Claus Z., præst til Hjortels [d. e. Hjortdals] i Hanherred, d. 20. okt. 1737, »efterat hun den 24. Iulius s.a. havde født trede sønner, der med hende ere nedlagde til hvile i Lygumkloster kirke«,

2) 18. febr. 1738 med jomfru Catharina Zoëga, datter af sal. hr. Iürgen Z., præst til Wilstrup i Haderslev amt (15 børn), d. 9. jan. 1755, 3[5] år og 10 mdr.; hun hviler med seks af deres børn »udi dette hvilested«, 3) 21. okt. 1756 med jomfru Catharina Gregersen, datter af sal. hr. Jens G., præst i Wisbye og provst i Løe herred; hun begræder ham med ni børn og syv børnebørn. Ølandsk kalksten, 183 × 120 cm, med fordybet skrift: versaler, skønskriftsbogstaver og kursiv. I skibets midtgang, midtfaget.

6) O. 1787, med helt udslidt, oprindelig og delvis udslidt, sekundær indskrift over »Kantzeley-raht[in u. Harges]Voigtin [Gartrud] Peter[sen], geb. zu Poppenbüll den 23. [October 1744, gest.] zu Raeb[st]e[dt] den 1. Nov. 1787] alt 4[3 Jahr]«. Rød kalksten, 183,5 × 121,5 cm, med indskrift i tvær- og randlinier; øverst kronet oval holdt af velnærede engle; fra denne hænger en laurbærguirlande ned langs skriffeltets ramme og gribes af to småbørn med palme-

gren og krans. Fra et produktivt værksted, der også har leveret nr. 8 og 9. I skibets midtgang, midtfaget.

7) O. 1791. Jomfru Maria Elisabeth Bruun, f. i Tønder ... juni 1757, d. i Raepstedt [9. jan.] 17[9]1. Lille, rødbrun kalkstensflise, 68 × 45,5 cm, med ret slidt, tysk indskrift i fordybet kursiv. I skibets midtgang, vestfaget.

8) O. 1800. Sognepræst Johannes Gottlieb Schmid, 13 år i Drelsdorf, 23 år i Raepstedt, f. i »Hohen Wedstedt« 10. nov. 1735, d. 1. okt. 1800, 65 år. Senere tilføjet randskrift over pastorinde Marina Elis. Schmid, f. Hansen, d. 1821, 85 år. Gotlandsk kalksten, 182 × 122 cm, med tysk indskrift i tvær- og randlinier; hans gravskrift står på en tavle, der optager største delen af stenens flade; over den forkrøppede ramme holder to engle en laurbærkrans med afdødes valgsprog på latin (hele livet igennem skal man lære at dø); under tavlen et udsparet felt med vinget timeglas. Fra samme værksted som nr. 6 og 9. I midtgangen, vest for nr. 3.

*9) O. 1810. Iwer Christian Outzen, f. 1. jan. 172?, og to hustruer: Metha Margaretha Iwers, f. 2. sept...., d.... 1769, og Anna Maria Iwers, f. 16. dec. 1739, d. 20. nov. 1810. Rød kalksten, 189 × 105 cm, med cirkulært skriffelt (reliefkursiv og -skønskriftsbogstaver), der har bladramme og omgives af store, fligede og svungne blade. Foroven engle med palmegren og krans, holdende oval med: *memento mori*, under skriffeltet kranie og timeglas flankeret af to englehoveder. Fra samme værksted som nr. 6 og 8. Ved forsamlingshuset.

†*Begravelse* foran alteret nævnt 1747, »wie der Grabschrift ausweiset ... verfertigt« 1662 af pastor Thomæus; heri var såvel hans som pastor Johannes Egidii [1708—38] nedsat. Rummet var [1747] helt fyldt med kister og begravelsen bygfældig⁷.

Kirkegårdsmonument 1921 for sognets faldne i første verdenskrig.

KILDER OG HENVISNINGER

LA. Åbenrå. Rabsted præstearkiv: af pakken Bd 3, sager ordnede efter konsistoriets skema af 1892, lægget II 9. 1862—1914. Akten betr. die kirchlichen Bausachen. Ca 1. 1636—1899. Kirkeregnskabsbog. — Cc 1. 1757—89. Inventarier, indberetninger o. 1. Cd 1. 1741—1870. Sager ang. kirkens og kirkeinventarets reparation. — Cd 2. 1721—1868. Stolestaderegistre og sager desangående. — *Tønder kirkevisitatorium:* u. år. Rabsted. — Afleveret fra Kiel: C VI 2, nr. 666. 1636—1847. Betr. die Kirche etc. zu Rapstedt. — C VI 2, nr. 667. 1782. Inventarium der Kirche zu Rapstedt. — Se i øvrigt arkivalier for Tønder provsti i almindelighed p. 932. — Præsteindberetning 1809 ved Chr. Th. Bargum (intet gemt i kirke eller sogn). — Kronik ca. 1890 ff. (ved embedet).

Synsforretning 1921 (NM). — Kirkeklokkecirkulære af 1918, besvaret 1922 (NM). Museumsindberetninger af S. A. Claudi-Hansen o. 1910, sognepræst N. P. Nielsen 1924 (hovedrestaurering) og P. Kr. Andersen 1945 (forundersøgelse af inventar), 1947 (for-

undersøgelse af epitaf) og 1948 (istandsættelse af epitaf). — Bibliotekar Carl Langholz, Fogderup pr. Rabsted: Bemærkninger og suppleringer til gravstensindskrifter samt om degnefamilien (Henr. Martensen etc.) i Rabsted, 1954 (NM).

Haupt II, 601 ff. — K. Riisberg Jensen, i Den nordslesvigske Kirke (red. H. Hejselbjerg Paulsen) II, 1948, p. 167—73.

¹ Haupts meddelelse (p. 601, efter Jensen. Statistik p. 409 f.), at kirken første gang omtales 1198, beror på en misforståelse, jfr. Danmarks Riges Breve, 22. febr. 1298, nr. 285. — Ifølge Haupt var kirken endvidere »nach der Sage vor Alters« forbundet med Egvad (Åbenrå amt), mens I. N. Schmidt, i Slesvigs Land og Folk, 1852, p. 227, siger »Heldevad«; denne ytrer desuden, at der forhen synes at have været et diakonat her.

² Om oldtidsvejen Agerskov-Gårdeby, jfr. Trap p. 372. ³ 1837 og 1842 solgtes tiloversblevne sten fra murenes omsætning, og 1868 blev kirkegården planeret og et stykke mur omsat (Rabsted præstearkiv: 1636—1899. Kirkeregnskabsbog). ⁴ Rabsted præstearkiv: 1636—1899. Kirkeregnskabsbog. ⁵ K. Riisberg Jensen p. 167. ⁶ Tønder kirkevisitorium: u. år. Rabsted. ⁷ Rabsted præstearkiv: 1741—1870. Sager ang. kirkens og kirkeinventarets reparation. ⁸ Dette år solgte kirken »Steine und Holtz« for 4 mrk. 10 sk. og 1749 »einigen Stücken Zimmer und Bretten« for 7 mrk. 2 sk. (note 4). Ingen af materialerne behøver nødvendigvis at hidrøre fra en nedrevet stabel, men »Zimmer« anvendes kun om svært tømmer som bjælker og f.eks. de lodrette stolper i en stabel. ⁹ Ifølge S. A. Claudi-Hansens indberetning o. 1910 var der lignende planker i Grossenwiehe (Kr. Flensburg), V. Tørslev (Randers amt) og nogle fynske kirker; hertil kan føjes en næsten tilsvarende fra Kværs kirke (Åbenrå amt), genanvendt i den nye klokkestabel. ¹⁰ Se Erik Moltke: Tømmer-Runer, i Aarbøger for nord. Oldkyndighed, 1953, p. 151. ¹¹ Udat. beretning (placeret mel. sager dat. nov. 1913 og marts 1914) ved Wilh. Jensen, Garding, i Rabsted præstearkiv: af pk. Bd 3 etc. 1862—1914 etc. ¹² Korets øvrige romanske vinduer var tilmuret, da malerierne udførtes. ¹³ Af professor Peter Jørgensen, Københavns universitet. ¹⁴ Til et lybsk værksted henføres Rabsted-tavlen af A. Matthaei, i Schnitzaltäre, p. 143, af Andr. Lindblom, i Nordtysk skulptur och måleri i Sverige, 1916, p. 14, note 5 (Imperialissima-mesteren) af Fr. Beckett, i Danmarks Kunst II, 1924, p. 164 (Bergensfarer-mesteren alias Imperialissima-mesteren) og af V. Thorlacius-Ussing, i Danmarks Billedhuggerkunst, 1950, p. 111 (Imperialissima). Til et hjemligt (einheimisch) værksted henlægger Matthaei i sit senere arbejde (Holzplastik, p. 110) tavlen; hertil slutter Horst Appuhn sig, i Gotische Plastik in Schleswig-Holstein, 1954, p. 13. — Jfr. Joseph Braun: Der christliche Altar, II, 1924, p. 449, Taf. 329. ¹⁵ LA. Åbenrå. Tønder provstearkiv: ang. kirkebygningerne og deres inventar 1879—1920. ¹⁶ Haupt (p. 603) skriver: »Der †Marienaltar war vor wenigen Jahren noch an seiner Stelle vorhanden«. ¹⁷ Rabsted præstearkiv: 1757—89. Inventarier, indb. o.l. ¹⁸ Se Sig. Schoubye: Guld- og sølvsmedemærker fra Tønder og Tønderegnen, Tønder 1958, nr. 23. ¹⁹ Tønder kirkevisitorium: 1856—62. Visitationsprotokol. ²⁰ Note 4, jfr. SJyAarb. 1941, p. 13 f. ²¹ Suppleringerne skyldes Carl Langholz og ligeledes identificeringen af nr. 4.